

## **Warunki zdobywania wiedzy za pomocą wywiadu swobodnego. O rekonstrukcyjnej perspektywie metodologicznej**

### **ABSTRAKT**

W sytuacji praktykowania w badaniach pedagogicznych kilku paradygmatów obejmujących m.in. różne przesłanki metodologiczne, wzajemnemu rozumieniu się badaczek i badaczy bardziej sprzyja – zdaniem Autorki – rekonstrukcyjne, a nie normatywne ukierunkowane analiz metodologicznych. To podejście uzasadniają też stanowiska filozoficzne nadające szczególne znaczenie praktyce. Przedmiotem praktycznej metodologii ukierunkowanej rekonstrukcyjnie jest ujawnianie warunków podejmowania decyzji badawczych, a także sposobów ich realizowania oraz wynikających z tego następstw.

W artykule egemplifikacją tego podejścia jest opis wybranych warunków stosowania wywiadu swobodnego jako metody badawczej. Autorka zastanawia się nad pytaniem o status poznawczy wypowiedzi pozyskiwanych w wywiadzie swobodnym. W tym kontekście przywołuje uzasadnienia (wybranych) zaleceń metodycznych dotyczących sposobu prowadzenia wywiadu (założenie indywidualnego systemu referencji oraz indeksykalności języka), co ma także znaczenie dla kierunku interpretacji pozyskanych wypowiedzi. Znaczenie porządkujące ma też cel badania. Swobodne wypowiedzi mogą być obiektywizowane, kiedy (formalnym) celem jest opis, albo interpretowane, kiedy chodzi o rozumienie tego, co nieznanne poprzez rekonstruowanie właściwych mu regularności.

**SŁOWA KLUCZOWE:** warunki, zdobywanie wiedzy, wywiady swobodne, rekonstrukcyjna perspektywa metodologiczna

## **Conditions for acquiring knowledge by means of an unstructured interview. On the reconstructive methodological perspective**

### **ABSTRACT**

In a situation where several paradigms are practiced in pedagogical research, including, among other factors, various methodological premises, the mutual understanding of researchers is more conducive, according to the Author, to reconstructive rather than normative methodological analyses. This approach is also justified by philosophical positions that give special importance to practice. The purpose of practical reconstructive methodology is to reveal the conditions under which research decisions are made, as well as the ways of implementing them and the ensuing implications.

Selected conditions for the use of unstructured interviews as a research method exemplify this approach in this article. The Author reflects on the question of the cognitive status of the statements obtained in the unstructured interview. In this context, she cites the justification of (selected) methodological recommendations regarding the method (the assumption of an individual reference system and indexicality of language), which is also relevant to the interpretation of the obtained statements. The purpose of the study is also of organizing importance. Unstructured statements can be objectified, when the (formal) goal is description, or interpreted, when the goal is to understand the unfamiliar by reconstructing its inherent regularities.

KEYWORDS: conditions, acquiring knowledge, unstructured interview, reconstructive methodological perspective

## Wprowadzenie

Wybór prezentowanego zagadnienia ma dwojakie źródła. Z jednej strony wiąże się z tematyką Seminarium, z drugiej wynika z poszukiwania sposobów omawiania zagadnień metodologicznych, które sprzyjałyby lepszej recepcji ich treści przez osoby prowadzące badania empiryczne w pedagogice. Powierzchniowy odbiór treści metodologicznych (o ich rytualnym przywoływaniu) (Piekarski, 2010, s. 169) wiąże się być może z nieadekwatnymi dla potrzeb przeciętnych czytelników sposobami ich przedstawiania w podręcznikach i innych opracowaniach. Z tego powodu w niniejszym artykule zajmę się egzemplifikacją kwestii ogólnych, bardziej abstrakcyjnych, tj. rekonstrukcją (wybranych) warunków tworzenia wiedzy za pomocą metody wywiadu swobodnego.

Zdobywanie wiarygodnej wiedzy jest nadrzędnym celem badań naukowych, który uzasadnia troskę o zasadność i transparentność drogi – metody – do nich prowadzącej. Jak wiadomo, we współczesnych naukach społecznych stosuje się wiele metod badawczych mających ugruntowanie w różnych stanowiskach teorio-poznawczych. W związku z tym trudno jest mówić o jednej normatywnej metodologii – mamy raczej do czynienia z różnymi metodologiami stosowanymi, mającymi słabszy lub silniejszy wymiar normatywny (ma go także metodologia interpretatywna przeciwstawiana zazwyczaj – w określony sposób rozumianej – do tej normatywnej, u której podstaw tkwi strukturalno-funkcjonalny model społeczeństwa).

Wielość stanowisk nie sprzyja współpracy i wzajemnemu rozumieniu się badaczy oraz badaczy. Zwłaszcza gdy traktują założenia filozoficzno-teoretyczne jako odzwierciedlenie świata takim, jaki jest, a nie jako przyjęte ramy myślowe. Warto

więc podkreślać kontekstowość decyzji badawczych i w tym sensie ich umowność. Opisywanie warunków podejmowania tych decyzji, a także sposobów ich realizowania oraz wynikających z tego następstw, traktuję jako jedno z zadań metodologii ukierunkowanej rekonstrukcyjnie. Zadania tak zorientowanej metodologii różnicują się zależnie od poziomu i zakresu rekonstrukcji: od analizowania warunków społeczno-kulturowych, filozoficzno-teoretycznych i metodologicznych dziedziny lub dyscyplinarnej praktyki badawczej, po biograficzne, w tym zawodowe, doświadczenia osób prowadzących badania. W tej wypowiedzi ograniczę się do wybranych warunków stosowania metody wywiadu swobodnego.

Bardziej systematycznym (niż zróżnicowanie praktyki badawczej) uzasadnieniem dla rekonstrukcyjnego podejścia w metodologii są analizy filozoficzne nadające szczególne znaczenie praktyce. Dlatego od tej kwestii rozpocznę główną część tekstu, następnie omówię wybrane warunki stosowania wywiadu swobodnego jako metody badawczej, zwracając uwagę na uzasadnienie dla większej lub mniejszej otwartości w pozyskiwaniu materiału badawczego. Założenia przyjmowane na tym etapie procesu badawczego wiążą się z możliwymi kierunkami interpretacji tego materiału.

### **Podstawowa przesłanka metodologii rekonstrukcyjnej i badań rekonstrukcyjnych**

Filozoficznym uzasadnieniem rekonstrukcyjnej metodologii są stanowiska zmieniające sens praktyki, czyli ludzkiego działania tradycyjnie przeciwstawianego poznaniu (Siemek, 1988). Znoszą z jednej strony opozycję między działaniem i myśleniem na rzecz ujmowania ich łącznie jako elementów tego samego procesu, a z drugiej opozycję między przedmiotem a podmiotem w aspekcie niezależności poznawanego przedmiotu od poznającej go osoby. W działaniu realizującym się w ramach konkretnych praktyk społecznych – do których zalicza się praktykę prowadzenia badań naukowych – wytwarzana jest społeczna rzeczywistość i jednocześnie sposób jej poznawczego ujmowania. Rozwiązywanie przeszkód badawczych napotykanych w badaniach może dokonywać się tylko w konkretnym działaniu. W dyskusji metodologicznej, abstrahującej od konkretnego, można dyskutować o normach czy zasadach wyznaczających kierunek, ale nie rozwiązywać dylematy. To działanie badawcze jest „miejscem” urzeczywistnienia się poznawania, a więc także sposobu zastosowania reguł, norm, do których odwołuje się ich użytkownik. Nie tyle więc

chodzi o kwestionowanie opracowanych norm metodologicznych – w myśl reguły „wszystko wolno” – ile o rekonstruowanie warunków i sposobów ich wykorzystywania. Należy też dodać, że owe normy nie wyczerpują uwarunkowań związanych z realizacją procesu badawczego. Przebiega on przecież w złożonym i zmieniającym się kontekście społecznym (Piekarski, 2022, s. 26–29) i biograficznym uczestniczących w nim osób (Piekarski, 2007, s. 173–208).

Obok metodologii rekonstrukcyjnej, której przedmiotem jest „całość” praktyki badawczej (jako jednej z praktyk społecznych), można też mówić – a w środowisku niemieckojęzycznym już się mówi (Bohnsack, 2014) – o badaniach rekonstrukcyjnych. Podstawą ich wyodrębnienia (poza wyżej zasygnalizowaną zmianą ujmowania praktyki) są założenia określające specyfikę analizowanej rzeczywistości społeczno-kulturowej (założenia ontologiczne) i możliwości jej poznawania (epistemologiczne). Wiele z tych założeń stanowi podstawę współczesnych badań jakościowych, w tym rekonstrukcyjnych. Te drugie wyróżnia przyjmowanie założenia o regularnościach świata społeczno-kulturowego w jakiś sposób obiektywizujących się w procesach i w innego rodzaju strukturach, które dają o sobie znać (i w tym sensie istnieją) bez potrzeby akceptacji przez podmioty działania i badania. Stąd formalnym celem tych badań jest dążenie do odtwarzania możliwych regularności, których nie muszą być świadomi uczestnicy świata społecznego (a więc ich nie deklarują).

### **Wywiad swobodny jako proces komunikacji – rekonstrukcja wybranych warunków**

W opracowaniach poświęconych badaniom jakościowym coraz częściej pojawia się termin „wywiad jakościowy” (Kvale, 2004). Nie jest on wyjaśniany; przyjmuje się, że można go intuicyjnie zrozumieć. Tradycyjnie niestandardyzowany sposób pozyskiwania wypowiedzi respondentów w polskiej literaturze nazywano „wywiadem swobodnym”. Przypomnę, że Jan Lutyński (2000) wyróżnił trzy jego rodzaje: mało ukierunkowany wywiad swobodny, kiedy badacz ma ogólny plan zagadnień; ukierunkowany, gdy sformułowano dyspozycje do wywiadu (możliwe wzory pytań); swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji, czyli przeprowadzany za pomocą kwestionariusza pytań otwartych. Zastosowane kryterium podziału eksponuje techniczno-czynnościowy aspekt wywiadu: stopień ujednolicenia bodźca wywołującego wypowiedź. Ugruntowuje jednocześnie potoczne przekonanie, że planowanie wywiadu swobodnego ogranicza się do ustalenia mniej

czy bardziej konkretnej listy pytań lub zagadnień. To zadanie nie wydaje się trudne, m.in. dlatego, że odpowiedzialność za jakość wypowiedzi umiejscawia się po stronie respondentek, respondentów. To oni mają „się otworzyć” i „zgodnie z prawdą” opowiedzieć „jak było”, czyli co robili i robią, czują i myślą. W takim podejściu, pomijającym sposób opracowania pozyskanych wypowiedzi, powiązany z ich pożądaną specyfiką, wywiad jest tylko techniką gromadzenia materiału, która wymaga zewnętrznego kontekstu teoretyczno-koncepcyjnego uzasadniającego wybór jego rodzaju oraz sposób analizy uzyskanych wypowiedzi. Niniejsze rozważania skoncentrowane na warunkach zdobywania wiedzy za pomocą wywiadu swobodnego nadają mu charakter metody badawczej obejmującej podstawowe uzasadnienia podejmowanych czynności badawczych (Urbaniak-Zajac, 2022).

Każdy wywiad jest procesem komunikacji, która zakłada porozumienie. Wymiana komunikatu między ludźmi nie ma nic wspólnego z przekazaniem paczki przygotowanej przez jedną osobę drugiej. To przekaz treści za pomocą znaków językowych i pozajęzykowych. Osoba prowadząca wywiad (Badaczka) chce się czegoś dowiedzieć od (zwykle) specjalnie wybranego rozmówcy (Uczestniczka). **B**, zadając pytanie, formułując prośbę, wskazuje za pomocą znaków językowych i pozajęzykowych to, co jest dla niej ważne; przedstawia swoje życzenie, oczekiwanie. Aby mogło się ono spełnić, **U**: 1) musi zrozumieć kierowany do niej komunikat (np. pytanie) w taki sam sposób, jak rozumie je **B**; 2) mieć podstawę do adekwatnej reakcji – czyli mieć doświadczenie, wiedzę o czymś, czego ma dotyczyć wypowiedź; 3) być w gotowości do przekazania informacji. Jeśli te warunki zostaną spełnione, to teraz osoba **U**, formułując odpowiedź, kieruje komunikat do **B**, który powinien zostać zrozumiany zgodnie z rozumieniem **U**.

Jeśli wytwory procesu komunikacji uznajemy za podstawę naukowego poznania rzeczywistości społecznej, to branie pod uwagę podstawowych warunków przebiegu tego procesu wydaje się niezbędne. W tym miejscu chcę odnieść się tylko do dwóch powiązanych ze sobą kwestii, ponieważ to one uzasadniają z jednej strony zalecenie metodyczne tworzenia maksymalnej swobody wypowiedzi osobom uczestniczącym w badaniach. Z drugiej uzasadniają sposób interpretacji tych wypowiedzi poprzez rekonstrukcję wzorów, schematów czy prawidłowości. Zasygnalizuję więc znaczenie tzw. indywidualnego systemu relewancji (Kruse, 2014) oraz kwestię indeksykabilności wyrażen językowych

W badaniach pedagogicznych wypowiedzi bywają materialnym przedmiotem analiz, ale nie są przedmiotem badań – mają umożliwić dostęp do tego przedmiotu. Znaki językowe, tak samo jak wszelkie inne, którymi posługują się ludzie, mają cha-

rakter symboliczny. Są nośnikami czegoś poza nimi, coś znaczą, a całość przekazu niesie określony sens. Znaczenia mają charakter społeczny, ponieważ są tworzone, przekazywane i modyfikowane w interakcjach międzyludzkich. Podstawowym warunkiem porozumienia jest ich podzielenie przez komunikujące się osoby. Jak dowiodły badania fenomenologów społecznych, ludzie w nastawieniu naturalnym są przekonani, że świat jest taki, jakim go postrzegają, i że inni, będąc w podobnej sytuacji, mają taką samą wiedzę podręczną oraz takim samym obiektom nadają te same znaczenia (Schutze, 1984, s. 146–152). Im różnice wiedzy i doświadczeń między komunikującymi się osobami są większe, tym założenie o przekładalności perspektyw jest mniej zasadne. Z taką sytuacją mamy zazwyczaj do czynienia w wywiadach badawczych. Przed przypisywaniem uczestnikom znaczeń podzielanych przez badaczki lub badaczy bardziej chroni postawa obcości niż empatyczne rozumienie. Metodyczne zalecenie maksymalizacji swobody wypowiedzi, zachęcania rozmówców czy rozmówczyń do opowiadania o zdarzeniach, sytuacjach, okolicznościach, ma sprzyjać przekazowi traktowanemu jako materia, w której nie tylko tkwią znaczenia różnych stanów rzeczy, lecz także tzw. indywidualny system relewancji. Czyli budowana w określony sposób – właściwy danej osobie – strukturyzacja sensu nadawanego temu, o czym mówi. Jej rekonstrukcja jest formalnym celem prowadzonej analizy. Jeśli w badaniach jakościowych odczytywanie wypowiedzi ludzi dokonywane jest z perspektywy zewnętrznej wobec nich teorii, to ona jest źródłem strukturyzacji tego sensu. Takie postępowanie może być rozwinięciem, uzupełnieniem teorii. Pozostaje jednak kwestią otwartą, na ile jest rekonstrukcją indywidualnego systemu relewancji osób uczestniczących w badaniu.

Drugim istotnym warunkiem komunikacji, ujawniającym się w aspekcie dekodowania znaków, a więc w sytuacji badania naukowego głównie przy interpretacji pozyskanych wypowiedzi, jest ideksykarność słów. Znaczenie konkretnych komunikatów zależy od okoliczności użycia znaków oraz ich wzajemnego odniesienia w całości wypowiedzi (Cicouerel, 1984, s. 239–256; Retter, 2005, s. 35–39). Z jednej strony chodzi o sytuacyjno-kontekstualne odniesienie słów uzależnione od specyfiki działania, jego warunków, miejsca itp. Bez wiedzy na ten temat komunikat może być mniej czy bardziej niejasny (np. wypowiedź potoczna: „Wyobraź sobie, dzisiaj sięgnął!”; albo sytuacja badawcza: „Pytanie z jakimi uczniami chciałaby pani pracować?” i uzyskana odpowiedź: „Nie można ufać grzecznym uczniom”). Musi zostać dopełniony, gdyż jeśli odbiorca nie dysponuje wiedzą podzielaną z adresatem, to świadomie lub nieświadomie uzupełnia komunikat zasobami innej wiedzy. Istnieje wówczas prawdopodobieństwo interpretacji niezgodnej z sensem nadawcy. Drugi

wymiar indeksykalności wynika z referencyjności tworzących tekst słów, na co zwrócili już uwagę prekursorzy jakościowej analizy treści (Kuckartz, 2018). Chodzi o to, że znaczenie słów (czy ogólniej znaków) się zmienia zależnie od semantycznej sieci wzajemnych odniesień (np. kiedy słowu „wieś” towarzyszą skojarzenia „jedna ulica”, „nic się nie dzieje” i pojawia się kontekst nudy; a kiedy towarzyszy „porządek”, „odpowiedzialność za dzieci”, „znam wszystkich” – kontekst wspólnoty).

W empirycznych badaniach pedagogicznych chcemy poznawać procesy kształtowania się ludzi w warunkach, w których uczą się, pracują, żyją. Interesuje nas ich uczestnictwo w świecie. Tym samym tekst będący transkrypcją wypowiedzi nie jest przedmiotem analizy sam w sobie (jak np. w badaniach literaturoznawczych), ale staje się interesujący ze względu na jego odniesienie do empirycznych zdarzeń, sytuacji itp.

### **Odniesienia wypowiedzi pozyskiwanych w wywiadzie swobodnym**

Materiałowi badawczemu pozyskanemu drogą wywiadu, zwłaszcza swobodnego, zarzuca się czasami brak obiektywizmu. Tradycyjnym sposobem na jego wzrost ma być standaryzacja procesu gromadzenia danych. W tym ujęciu pytanie wraz z kafetieriami traktowane jest jako bodziec tak samo odbierany przez wszystkich respondentów, który wywołuje ich porównywalne reakcje (w postaci wyboru z listy przedłożonych możliwości). Takie rozwiązanie eliminujące indywidualną selekcję znaczeń (podmiotowy wybór tego, co ważne) ujednolica warunki gromadzenia danych, co pozwala na ich zliczanie i prowadzenie operacji statystycznych. Najbardziej skomplikowana technologia analityczna nie da jednak odpowiedzi na pytanie, do czego odnoszą się pozyskane dane i co reprezentują (więcej o „teoriach” wywiadu standaryzowanego zob. Urbaniak-Zajac, 2022).

Warto zwrócić uwagę na różnicę między analizą i interpretacją wypowiedzi. Wypowiedzi pozyskane w wywiadzie swobodnym poddane transkrypcji stają się tekstem, który poddawany jest analizie. Ma ona charakter formalny i treściowy; podczas tego procesu śledzi się, co i jak powiedziano, w jakich nawiązaniach, z jakimi uzasadnieniami. Równie istotne jest to, jakich tematów nie poruszono, a które w typowej sytuacji byłyby oczekiwane. Przedmiotem analizy są także pytania czy zachęty do wypowiedzi formułowane przez osoby prowadzące badania, ponieważ to one otwierają komunikację i wstępnie ją ukierunkowują. Warto np. sprawdzić,

czy nie zawierają jednoznacznych presupozycji wskazujących kierunek odpowiedzi (kiedy np. pytamy kogoś: „Na czym polega tożsamość pedagoga społecznego?”, przyjmujemy, że istnieje taki byt, jak „tożsamość pedagoga społecznego”, i domagamy się jego charakterystyki; wiele wskazówek metodycznych znajduje się w stosownych podręcznikach, np. Kazimierska, Waniek 2020; Rosenthal 2015). Analiza tekstu jest podstawą dla innej czynności – dla jego interpretacji. Interpretacja wypowiedzi ukierunkowana jest na rozumienie znaczeń ujawniających się w tekście.

Niezależnie od interpretacyjnej otwartości znaczenia odczytywane są przez osoby interpretujące w perspektywie przyjętego przedmiotu badania, który ma empiryczne ugruntowanie. Również wypowiedziom pozyskanym w wywiadzie swobodnym przypisuje się empiryczne odniesienia. W tym kontekście warto przypomnieć dwie podstawowe kwestie. Z dotychczasowych badań – zwłaszcza biograficznych – wiadomo, że wypowiedzi o przeszłości nie są jej odbiciem taką, jaką była kiedyś, lecz taką, jaka się jawi osobie w momencie opowiadania. Czyli treść wypowiedzi, od której oczekuje się empirycznego ugruntowania, ujawnia je poprzez filtry „pamięciowo-mentalnych zasobów” jednostki kształtujące się w procesie jej uczestnictwa, w określonym środowisku społeczno-kulturowym.

| Empiryczna rzeczywistość                                                | Zasoby pamięciowo-mentalne jednostki                                                                                                                          | Wypowiedź w wywiadzie                                             |
|-------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|
| Przeszłość – sytuacje, zdarzenia, zachowania, działania, przeżycia itp. | To, co osoba w określony sposób zarejestrowała i wbudowała w strukturę swojej wiedzy, pamięci, zgodnie z własnym systemem relewancji<br>Struktura palimpsestu | Udzielona w określonym czasie, miejscu, z określoną intencją itp. |

Wspomniany wcześniej indywidualny system relewancji jako czynnik strukturyzujący indywidualną perspektywę postrzegania i porządkowania jednostkowych doświadczeń (nadawania im sensu) „należy” niejako do pamięciowo-mentalnych zasobów jednostki, a ujawnia się w wypowiedziach lub innych sposobach wyrazu. Te „zasoby”, kształtujące się w procesie zmieniającego się (w wyniku dorastania, edukacji itp.) życiowego uczestnictwa społecznego, ulegają większym lub mniejszym modyfikacjom. A więc ten system jest tylko relatywnie stały, a sposoby i siła jego „działania” zależą zapewne nie tylko od doświadczeń życiowych, lecz także od cech psychicznych, od aktualnej sytuacji jednostki, a także od jej interpretacji interakcyjnego kontekstu wywiadu. Tak więc wypowiedź nie odbija rzeczywistości empirycz-

nej w sensie jej reprezentacji, lecz oddaje jej obraz, będący efektem nawarstwiania się przeżyć, doświadczeń, wiedzy itp. (metafora palimpsestu – spod nowego tekstu prześwituje stary). To jest obraz rzeczywistości konstruowany językowo-komunikacyjnie, który jest zasadniczo przygodny (kontyngentny), ale nie przypadkowy (Kruse, 2014, s. 375). Przyjęcie, że dokonujący się selektywny odbiór rzeczywistości nie ma charakteru przypadkowego, lecz przebiega zgodnie z jakimiś prawidłowościami, uzasadnia interpretację ukierunkowaną na rekonstruowanie indywidualnego lub społecznego sensu nadawanego całościowemu obrazowi rzeczywistości przez określoną grupę ludzi.

**Tabela 1. Powiązanie oceny wypowiedzi w wywiadzie z celem badania**

| Formalny cel badania                                                                                                 | Rodzaj przekazu                                                                                                                                | Kryterium wartościowania wypowiedzi | Kierunkowe czynności badawcze                                                      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|
| Opis                                                                                                                 | Rzeczowe informacje                                                                                                                            | Prawdziwość                         | Porządkowanie danych, porównanie ich z innymi źródłami                             |
| Zrozumienie tego, co nieznanne<br>– orientacja na podmiot,<br>– orientacja na proces,<br>– orientacja na zbiorowość. | Przedstawianie:<br>– społecznego uczestnictwa, doświadczeń,<br>– doznań emocjonalnych (przeżyć),<br>– wiedzy,<br>– sposobu argumentowania itp. | Wiarygodność, szczerość, spójność   | – interpretowanie lub rekonstruowanie,<br>– ewentualnie przywołanie innych źródeł. |

Druga warta przywołania kwestia wiąże się z przedmiotem badania w pedagogice czy naukach społecznych. Chcę tylko przypomnieć aspekty znane, ale istotne dla tego wywodu. Wywiad – niezależnie, czy jest traktowany jako metoda, czy technika – odgrywa rolę służebną w zadaniu, które postawiła sobie osoba prowadzące badanie. A więc ocena jakości materiału badawczego, który jest gromadzony, musi być dokonywana w kontekście wybranego przedmiotu badania i celu, którym ma być osiągnięty. Jak wiadomo, przedmiot poznania pedagogicznego nie wyodrębnia się „w naturalny sposób” (jak rzeka czy skała). Jest tak konstruowany, że ujmuje się go za pomocą słów, które mają odnosić się do rzeczywistości (Drugie Seminarium Metodologii Pedagogiki dotyczyło konceptualizacji przedmiotu badań pedagogicznych, Rubacha, 2008). Ponieważ tematyczne porządkowanie przedmiotu badań

pedagogów jest kłopotliwe, proponuję dla wstępnej oceny materiału pozyskiwanego za pomocą wywiadu swobodnego dokonać rozróżnienia między dwoma (formalnymi) celami badania: opisem i zrozumieniem.

Wywiad niestandardyzowany (np. wywiady z ekspertami z jakichś dziedzin) może być ukierunkowany na pozyskanie rzeczowych informacji. Uzyskane informacje podlegają porządkowaniu według przyjętych kryteriów – można je z reguły ocenić w kontekście ich prawdziwości, porównując z innymi źródłami. Swobodne wypowiedzi ekspertów pozwalają opisać toczące się procesy albo realnie „działające” struktury instytucji, ale głównym punktem odniesienia nie jest indywidualny system relewancji, lecz model organizacji, w której usytuowany jest ekspert.

Inaczej ukierunkowana jest interpretacja wypowiedzi, kiedy nadrzędnym celem badania jest zrozumienie tego, co nieznane. W punkcie wyjścia unika się zdominowania interpretacji posiadaną już wiedzą, w tym teoretyczną. Od interpretujących oczekuje się postawy sztucznej naiwności (Kruse, 2014), by zwiększyć szansę odtworzenia wzorów interpretacyjnych stosowanych przez uczestniczki i uczestników danej praktyki społecznej. Interpretacja jednostkowych wypowiedzi może być ukierunkowana na rekonstruowanie doświadczeń podmiotowych (np. strategii działania w określonych warunkach), ale także tego, co wspólne dla ludzkiego doświadczenia. Może być zorientowana na rekonstruowanie warunków określonych interakcji (np. edukacyjnych), procesów (np. dojrzewania społecznego) czy struktur. Jeśli w tej opcji przywołuje się inne źródła danych, to nie po to, by zidentyfikować fałsz wypowiadających się osób, lecz by uwypuklić nieoczekiwane kwestie i starać się je wyjaśniać. W takiej perspektywie ewentualne kłamstwo także niesie jakieś znaczenie, nie pojawia się przypadkowo.

## Zakończenie

Rekonstruowanie (wybranych) warunków stosowania wywiadu swobodnego nie tyle ma służyć ocenie jego wiarygodności poznawczej, ile przywołaniu jego możliwości i ograniczeń. Ocena może być dokonywana wyłącznie w kontekście konkretnej praktyki badawczej, jej przedmiotu i celu. Specyfika materiału empirycznego pozyskiwanego w wywiadzie polega na tym, że ujawniająca się rzeczywistość wytwarzana jest dyskursywnie w interakcji osób pytających i odpowiadających. Jan Kruse (2014, s. 40) postuluje, by rozpatrywać ją z perspektywy dwóch oddziałujących na siebie dynamicznych poziomów: reprezentacji (odniesienie do rzeczy-

wistości) i performancji (prezentacyjnej funkcji wypowiedzi) – ten drugi poziom nie był w artykule przedmiotem refleksji. Dyskursywny charakter przedstawianej rzeczywistości powoduje, że nie jest ona stała i niezmienna (dlatego tak istotna jest analiza i refleksja nad pytaniami czy zachętami pytającego do dalszej wypowiedzi). Z tym badaczki i badacze muszą się pogodzić. Jednocześnie powinni zabiegać o to, by przedstawiane wypowiedzi nie były okazjonalne, przypadkowe, nieugruntowane w doświadczeniach i przeżyciach. W miejsce porzuconej nadziei na dotarcie do „prawdziwej rzeczywistości” postawiono dążenie do rekonstrukcji sensu rzeczywistości dla uczestniczących w niej ludzi (teoretyczne ugruntowanie w hermeneutyce i fenomenologii społecznej).

Warunkiem wstępnym dla realizacji tego zadania jest umożliwienie ujawnienia się systemów relewancji i reguł komunikacji reprezentowanych przez wypowiadające się osoby. W idealnej sytuacji wypowiedzi powinny być wolne od ich strukturyzacji przez prowadzących badanie. W praktyce badawczej spełnienie tego warunku nie jest możliwe. Zdobycie środków wymaga przedłożenia koncepcji badawczej wskazującej przedmiotowy zakres poznania. Nawet jeśli dopuszczalna jest jego zmiana, to i tak wywiad podlega większej lub mniejszej strukturyzacji. Ta kwestia wiąże się ze wspomnianym wyżej zagrożeniem pozyskiwania wypowiedzi okazjonalnych, które bez inspiracji ze strony badacza, badaczki nie tylko by się nie pojawiły, ale przede wszystkim nie miałyby realnego ugruntowania (tzw. wymuszanie danych). Niemiecki pedagog społeczny i socjolog Jan Kruse (2014, s. 149) sformułował w tym kontekście quasi-aleksandryjskie zalecenie: „Tyle otwartości, ile możliwe, tyle strukturyzacji, ile potrzeba”. To zdanie eksponuje znaczenie refleksyjnej praktyki badawczej. Zasygnalizowanego wyżej dylematu nie rozwiąże się przy biurku, ale jednocześnie trzeba zdawać sobie sprawę z jego istnienia. Prowadząc badania, nie przysłańać problemów, lecz je ujawniać, pokazując jak – wraz z argumentacją, dlaczego tak – zostały rozwiązane. Takie postępowanie jest praktyczną metodologią rekonstrukcyjną.

#### **BIBLIOGRAFIA:**

- Bohnsack, R. (2014). *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden*. Opladen–Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Cicouerel, A.V. (1984). Etnometodologia. W: E. Mokrzycki (red.), *Kryzys i schizma* (s. 221–302). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Każmierska, K., Waniek, D. (2020). *Autobiograficzny wywiad narracyjny. Metoda – technika – analiza*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Kruse, J. (2014). *Qualitative Interviewforschung. Ein integrativer Ansatz*. Weinheim–Basel: Beltz Juventa.
- Kuckartz, U. (2018). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computerunterstützung*. Weinheim–Basel: Beltz Juventa.
- Kvale, S. (2004). *Inter Vives. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego* (S. Zabielski tłum.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Lutyński, J. (2000). *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Piekarski, J. (2007). O drugoplanowych warunkach poprawności praktyki badawczej – perspektywa biografii. W: J. Piekarski, *U podstaw pedagogiki społecznej* (s. 173–208). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Piekarski, J. (2010). Kryteria waloryzacji praktyki badawczej – między inhibicją metodologiczną a permissywnym tolerancją. W: J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, K.J. Schmidt (red.), *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki* (s. 151–174). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Piekarski, J. (2022). Perspektywa krytyczna w rekonstrukcji warunków tworzenia wiedzy. W: D. Urbaniak-Zajac, J. Piekarski, *Metodologiczna rekonstrukcja warunków tworzenia wiedzy* (s. 11–86). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Retter, H. (2005). *Komunikacja codzienna w pedagogice*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Rosenthal, G. (2015). *Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung*. Weinheim–Basel: Beltz Juventa.
- Rubacha, K. (red.) (2008). *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Schutz, A. (1984). Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania. W: E. Mokrzycki (red.), *Kryzys i schizma* (s. 137–192). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Siemek, M.J. (1988). Poznanie jako praktyka (Prolegomena do przyszłej epistemologii). W: M.J. Siemek (red.), *Marksizm w kulturze filozoficznej XX wieku* (s. 9–24). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urbaniak-Zajac, D. (2022). Rola wywiadu w procesie badawczym – metodologiczny kontekst różnicowania. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 24(1), 114–131.